

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXXI

Neşir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER - Bilgin AYDIN

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXXI

İstanbul - 2008

SELANİK YÜNLÜ DOKUMACILIĞININ
TARİHSEL GELİŞİMİ (1500–1620):
YENİ BULGULAR IŞIĞINDA
GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Özgür KOLÇAK*

Sanayi öncesi toplumlarda en gelişkin sınaî faaliyetin kumaş üretimi olduğu iktisadî tarihçileri arasında yaygın kabul gören bir görüştür. Bu nedenle Osmanlı iktisadî hayatını anlamada imparatorluk içindeki dokuma merkezleri üzerine hazırlanan monografiler yol gösterici olabilir. Bununla birlikte XVI ve XVII. yüzyıllar için Osmanlı tekstil üretimini inceleyen çalışmaların sayısı bir hayli azdır. Üstelik Osmanlı dokumacılık merkezlerini bir üst çatı altında birleştirmeyi deneyen herhangi bir çalışmanın bulunmaması, Osmanlı tekstil imalatı tarihinin bütüncül bir biçimde kavranmasını engellemektedir. Yine de, bu konuda kalem oynatanların Osmanlı tekstil dünyasını XVI. yüzyılın sonlarında hissedilen fiyat artışlarının kıskacında tarif ettikleri gözden kaçmamaktadır. İleride değinileceği gibi, Selanik yünlü dokumacılığının tarihî gelişimi üzerine yazılanlar da kabaca bu tarife uymaktadır.

Osmanlı dönemi Selanik yünlü imalatına Osmanlı iktisat tarihi üzerine yazılan hemen her kitapta değinilmesine rağmen, konuyu derinlemesine irde-

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

leyen Türkçe bir çalışma neredeyse yoktur¹. Buna karşın XX. yüzyılın başından itibaren, yabancı araştırmacılar tarafından kentte sürdürülen dokumacılık faaliyetlerine dair birtakım yazılar kaleme alınmıştır. Bunların başında Selanik yahudileri tarihi hakkındaki eserini XX. yüzyılın ilk yarısında neşreden Isaac S. Emmanuel gelmektedir². Ş. Avitsur³ ve A. Şohat'ın⁴ makaleleri ise İbranice kaleme alınarak İsrail'de yayımlanmıştır. Yine İsrail'de, S. Schwarzfuchs tarafından yayımlanan makalede, İbranî ve Fransız kaynaklarının ışığı altında Selanik yünlü dokumacılık sektörünün hangi tarihte gerilemeye başladığı tartışılmaktadır⁵. G. Veinstein ise, Osmanlı tarihçilerinin konuyla ilgili saptamalarını bazı Osmanlı arşiv belgelerinin yardımıyla değerlendirme yolunu seçmiştir⁶. Kısa bir süre önce konuya önemli bir katkı sağlayan E. Gara ise, Karaferye sicillerinden saptadığı kayıtlara dayanarak Selanik ve Karaferye dokumacılık merkezleri arasındaki çetin rekabeti gözler önüne sermiştir⁷. Selanik yünlü dokumacılığı üzerine en kapsamlı araştırmalar, Osmanlı dönemi Balkan yerleşimlerinin toplumsal ve ekonomik gelişimi hakkında bir doktora tezi hazırlayan B. Braude'dan gelmiştir⁸. Braude,

¹ H. Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasabesi", *Gineydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, (1973-74), s. 415-466 bu hususta tek istisnayı teşkil eder.

² *Histoire de l'Industrie des Tissus des Israélites de Salonique*, Paris, 1935. Selanik yünlü dokumacılığını inceleyen bu müstakil çalışma, yazarın aynı basım tarihini taşıyan *Histoire des Israélites de Salonique*, Thonon-Paris, 1935-36 adlı geniş kapsamlı çalışmasından yapılan bir ayrı basımdır.

³ "Selanik'te Yünlü Dokuma Sanayi", *Sefmot*, XII, (1971-78), s. 145-168 (İbranice).

⁴ "Selanik'te Sultan Kumaşı", *Sefmot*, XVIII, (1978), s. 169-188 (İbranice).

⁵ "Quand Commença le Déclin de l'Industrie Textile des Juifs de Salonique?", *The Mediterranean and the Jews: Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII Centuries)*, ed. A. Toaff, S. Schwarzfuchs, Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 1989, s. 215-235.

⁶ "Sur la Draperie Juive de Salonique (XVIe-XVIIe Siècles)", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 66, (1992/4), s. 55-62.

⁷ "Çuha for the Janissaries-Velençe for the Poor: Competition for Raw Material and Workforce between Salonica and Veria, 1600-1650", *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, ed. R. Deguilhem, S. Faroqhi, New York: I. B. Tauris, 2005, s. 121-152.

⁸ *Community and Conflict in the Economy of the Ottoman Balkans, 1500-1650*, (basılmamış doktora tezi), Harvard University, 1978.

Selanik yünlü dokumacılığının menşei, dokumacılık faaliyetlerinin gelişimi, Selanik yünlülerinin uluslararası ticaretteki yeri, Avrupa milletlerinin rekabeti karşısında Selanik kumaşlarının pazar payı ve kent dokumacılığının gelişmesi üzerine çeşitli makaleler yayımlamıştır⁹.

Konu üzerine şu ana değin yapılan çalışmaların belirgin özelliklerinden biri, Osmanlı arşiv belgelerini ve Osmanlıca ana kaynakları ihmal etmeleridir. Selanikli yünlü dokumacılarından bahsedilirken sıkça tekrarlanan birkaç mühimme kaydı dışında, yukarıda sayılan araştırmalar, konuya ya İbranî kaynakları ya da bu dönemde tutulan batılı kaynakların göziyle bakmaktadırlar. Elbette, bilhassa yahudi asıllı araştırmacılar açısından, XVI ve XVII. yüzyıllara ait İbranice kaynaklar zengin bir tarihsel malzeme oluşturmaktadır. Örneğin söz konusu zaman dilimine ait, soru ve cevaplar üzerine kurulu Musevî fetvâ mecmuaları (responsa) Selanik yünlü dokuma sanayi üzerine, kimi zaman Osmanlı arşiv belgelerinde rastlanmayan cinsten tafsilatlı bilgilere yer verebilmektedir¹⁰. Bu açığı telafi etme yolunda, Selanik kent dokusu ve toplumsal hayatının içine sızmamızı sağlayacak şer'iyeye sicillerinin en ayrıcalıklı yeri tutması beklenebilirdi. Fakat Selanik şer'iyeye sicillerinin XVII. yüzyılın son yıllarından önceki defterlerinin günümüze ulaşmamış olması bizi bu değerli kaynak türünden yoksun kılmaktadır.

⁹ B. Braude, "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Undevelopment", *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center*, II/3, (1979), s. 437-445; aynı yazar, "The Rise and Fall of Salonica Woollens, 1500-1650: Technology Transfer and Western Competition", *Mediterranean Historical Review*, VI/2, (1991), s. 216-236.

¹⁰ Responsa literatürünün ne tür bilgiler ihtiva ettiği ve bünyesinde barındırdığı muhtemel eksiklikler hakkında bkz.: A. Shmuelevitz, "The Responsa as a Source for the History of the Ottoman Empire", *Ottoman History and Society: Jewish Sources*, İstanbul: The Isis Press, 1999, s. 19-28 (Bu yazı, yazarın *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden: E. J. Brill, 1984 adlı çalışmasının 1-9 sayfaları arasından alınmıştır); Marc D. Angel, "The Responsa Literature in the Ottoman Empire as a Source for the Study of Ottoman Jewry", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton: The Darwin Press, Inc., 1994, s. 669-685.

Şer'iyeye sicilleri gibi merkezî öneme sahip bir kaynak türünden yok-sun olmamıza rağmen, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan birçok belge ve defter tasnifi araştırmamızı besleyen bilgi tabanını teşkil etmeye devam etmektedir. Bunlar arasında mühimme defterleri başta olmak üzere, muhtelif tasniflere dağılmış vaziyette bulunan ahkâm defterleri devletin Selanik'ten satın aldığı yıllık yünlü kumaşın miktarı, bunun toplanma biçimi, devletin ödeme takvimi, ödemelerde kullanılan sıcak para kaynakları, dokumacıların şikâyetleri ve kumaşın İstanbul'a taşınması gibi konularda değerli malumat temin etmektedir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus, Selanik'teki yünlü dokuma faaliyetlerinin, üretim sürecinin ve malın dağıtımının, ilk elde adı geçen belgelerin işaret ettiği kadar çok daha karmaşık bir yapı arz ettiği gerçektir. Osmanlı devleti, Selanik'teki üretim faaliyetlerinin ayrıntılarına dair raporlar tutmak yerine, kendi malî önceliklerini ilgilendiren hususlarda emirler çıkarmayı tercih etmiştir. Bu nedenle dokumacılık sektörünün işleyişini daha iyi kavrayabilmek için, farklı kaynak türlerini bir arada değerlendirmek gerekmektedir.

İstanbul'daki kapıkulu ocağı mensuplarının yıllık kumaş ihtiyacını karşılamak üzere Selanik'ten alınan yünlülerin muhasebe kayıtlarının tutulduğu defterler¹¹ ve kentte üretilen yünlü kumaşların damgalanmasından hâsıl olan vergi gelirini içeren *resm-i tamga-yı çukahâ-yı Selanik* mukataasına ait kayıtlar konuya yeni bir yaklaşım kazandırır. Çuha muhasebelerinin, esas itibarıyla devlet tarafından satın alınan muhtelif kumaş türlerinin birim fiyatlarının ve toplam miktarlarının kaydedildiği bölümü bilhassa önem taşır. Bu kısma bakılarak, devlet tarafından Selanik piyasasından belirtilen sene içinde ne miktarda malın çekildiği tespit edilebilir. Bununla birlikte Osmanlı arşiv belgeleri arasında, araştırmacıyı Selanik yünlü dokumacılığının sayısal verilerine en fazla yaklaştıran kaynak türü mukataa defterleridir. Bu defterleri iki biçimde kullanmak mümkündür. İlk olarak, bu defterlerde ismi geçen belli başlı mukataalardan yapılan *kıst el-yevm* ödemeleri arasında, Selanik'ten

¹¹ Makale boyunca bu kabilden defterlere bugüne değin kullanılan "çuha muhasebesi" adıyla atıfta bulunulacaktır.

yünlü kumaş alımına tahsis edilen meblağların kayıtlarına ulaşmak mümkündür. Bundan çok daha önemlisi ise, yukarıda bahsi geçen Selanik damga mukataasının iltizama verilmesi sürecindeki satış fiyatlarıdır. Kentteki kumaş üretim faaliyetinin hesaplanması denemesinde, söz konusu mukataa kayıtlarının özelliklerine tekrar değinilecektir.

Kent Dokumacılığının Oluşum Süreci: Menşei Problemi ve Kuruluş Yılları

Selanik yünlü dokumacılığını kente Sefarad yahudilerinin gelişinden öncesine tarihlenen araştırmacılar çıkarmıştır. İ. H. Uzunçarşılı, XVII. yüzyılın başlarına ait *Kavânîn-i Yeniçeriyân* adlı yazma esere dayanarak Selanik yahudilerinin II. Murat devrinden itibaren yeniçeriler için yünlü kumaş ürettiklerini iddia etmiştir¹². Keza H. Lowry, 1478 yılına ait ilk Selanik tahrir defteri üzerine yaptığı incelemesinde, bu tarihte Selanik müslüman nüfusunun önemli bir kısmının dokumacılıkla iştigal ettiğini göstermiştir¹³. Bununla birlikte Osmanlı yahudiliğini veya Osmanlı ticarî hayatını konu alan yabancı literatürde, Selanik yünlü sanayisinin doğuşu kente yerleşen Sefarad yahudilerinin girişimlerine bağlanmıştır. Bunlar arasında Emmanuel, Selanik yahudilerinin dokumacılık mesleğini İberyâ'da öğrendiklerini aktarır¹⁴. N. G. Svoronos ise, Selanik Yahudilerinin dokumacılık tekniklerinin kökenlerini Kastilya'da bulmuştur¹⁵. Bu noktada Veinstein, Selanik yünlü dokumacılığının İspanyol kökenli olduğunu savunduğu makalesinde, bunu destekleyen etimolojik kanıtlar ileri sürmüştür¹⁶. J. Nehama ise, diğerlerinden farklı ola-

¹² *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 3. bs., C: I, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 269.

¹³ "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the Year 1478", *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul: The Isis Press, 1992, s. 87-98.

¹⁴ *Histoire de L'Industrie*, s. 13-15'ten naklen A. H. Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler: XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Ankara: Seba Yayınları, 1997, s. 94, 161.

¹⁵ *Le Commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Paris: Presses Universitaire de France, 1956, s. 187.

¹⁶ *A.g.m.*, s. 55, 59.

rak, Selanik'teki yünlü dokumacılık faaliyetlerinde Sicilya'dan gelen Yahudilerin başlıca yeri tuttıkları kanısındadır¹⁷.

Braude, yerinde bir tespitle Sefarad yahudilerinin kitleler halinde Selanik'e yerleşmesinden sonra kentte yaşanan iktisadî değişimi, yeni gelen nüfusun beraberinde getirdiği teknolojik yeniliklere bağlamıştır. Braude'a göre, Selanik'te üretilen çuhayı bu tarihte diğer Osmanlı yünlü mamullerinden ayıran temel özellik, burada tezgâhtan alınan yünlü kumaşın mekanik bir düzeneğe göre işleyen çuha değirmenlerinde gördüğü kasarılama (çırpma) işlemidir. İbranî kaynaklarında *batan* adı verilen bu değirmenleri çalıştıranlara, İspanyolcadan alınan bir terim olan *batañero* denilmekteydi¹⁸. Tam da bu noktada, Osmanlı belgelerinin Selanik yünlü dokumacılığının ilk devirlerine ait son derece kısıtlı malumat verdiğini belirtmek gerekir. Gerçi birtakım belgelere istinaden, Selanik'e yerleşen Yahudi nüfusun XVI. yüzyılın başından itibaren başta Vardar nehri ve kolları üzerinde olmak üzere, kente yakın mahallerde çuha değirmenleri işlettikleri söylenebilir¹⁹. Fakat çuha değirmenlerinin varlığına işaret eden söz konusu belgelerin, Braude'un kastettiği biçimiyle bir teknolojik dönüşümü tarif etmekten epeyce uzak olduklarını belirtmek gerekir. Yine de, V. Dimitriadis'in XVII. yüzyıl Selanik kazasında bulunan köyler üzerindeki çalışmasında, bölgede faaliyet gösteren *battancıyâna* ait bulgulara ulaşması bu hususta inandırıcı bir kanıt sunmaktadır²⁰. Ayrıca Uzunçarşılı, tarih belirtmeksizin Vardar yöresinde Selanik'te imal

¹⁷ "The Jews of Salonika in the Ottoman Period", *The Sephardi Heritage II: The Western Sephardim*, ed. Richard Barnett, Walter Schwab, Grendon: Gibraltar Books, 1989, s. 208.

¹⁸ Braude, "The Rise and Fall", s. 223-226. XVI. yüzyıldaki yünlü kumaş imalatını bölgeye yönelik Sefarad göçüne borçlu olan Safed'te de çuha değirmenlerine "batan" adı verilirdi (I. Ben-Zvi, "Eretz Yisrael Under Ottoman Rule 1517-1917", *The Jews: Their History*, ed. Louis Finkelstein, 4th ed., New York: Schocken Books, 1972, s. 419).

¹⁹ *Maliyeden Müdevver Defter* [=MAD] 19322, s. 24 (934/1527-28); *Mühimme Defteri* [=MD] 19, 301/610 (2 Rebiülahır 980/12 Ağustos 1572); *Kamil Kepeci* [=KK] 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573).

²⁰ "Phorologikes kategories tön chōriōn tēs Thessalonikēs kata tēn Tourkokratia", *Makedonika*, XX, (1980), s. 412-413'den naklen Braude, "The Rise and Fall", s. 225-226.

edilen yünlü kumaşları *battanlayan* üç adet köy bulunduğunu ve bu köylere *Battancılar* adının verildiğini yazmaktadır²¹.

Daha önce değinildiği gibi, Selanik yünlü imalatının başlangıç devrine ait bilgi veren Osmanlı belgelerinin sayısı nispeten azdır. Buna rağmen elimizdeki veriler, Selanik yünlü dokumacılığının XVI. yüzyılın başından itibaren hızlı bir gelişim seyri gösterdiğini iddia etmek için yeterlidir. Mesela Osmanlı merkezî idaresi, 914/1508–09 tarihinde yeniçeri ve kapıkulu ocakları için Selanik'te dokunan yaklaşık 88.000 zira/57.200 m. çuha satın almıştır²². Bu tarihten başlayarak devletin Selanikli dokumacılara verdiği yünlü kumaş siparişinin 1509–19 seneleri arasında ortalama 96.500 zira/62.725 metrelik bir seviye tutturması, 1508–09 yıllarına ait üretim rakamlarının istisnâî bir durum olmadığını göstermektedir. Aksine Osmanlı idaresinin Selanik'ten 918–919/1512–13 ve 923/1517 yıllarında sırasıyla 112.000/72.800 ve 109.700 zira/71.305 metrelik çuha alımları bu anlamda zirveyi temsil etmektedir²³. Keza Venedik'in İstanbul baylosu Jacomo Contarini, 1507 yılında uğradığı Selanik'te inanılmaz boyutlarda bir yünlü dokuma faaliyetinin yaşandığını aktarmaktadır²⁴.

Kentte üretilen yünlü kumaşlardan alınan vergi gelirini kapsayan *resm-i tamga-yı çukahâ-yı Selanik* mukataasına ait doğrudan ilk kayıtlara ise 925/1519 tarihinde rastlanmaktadır. Bu sene içinde *resm-i damga* mukataası sırasıyla Hacı Behram ve Nimetullah b. Hacı Murad isimli emirlere bırakılmıştır²⁵. 1521 senesine gelindiğinde söz konusu mukataanın Yakub b. Şe-

²¹ Uzünçarşılı, *a.g.e.*, s. 276.

²² 914/1508–09 senesinde devlet tarafından yeniçeri ve kapıkulu ocakları için alınan yünlü kumaşların hesaplarının kaydedildiği müstakil bir defter bulunmamakla birlikte, 915–916/1509–10 tarihine ait çuha muhasebesini içeren kayıtların üzerine düşülen bazı notlardan 914/1508–09 senesinin rakamlarına ulaşılabilmektedir. *KK*. 6590, s. 9.

²³ *KK*. 6590, s. 27 ve 94.

²⁴ Marino Sanuto, *I Diarii di Marino Sanuto, 1466-1535*, VII, pubblicato per cura di R. Fulin, Venezia, 1882, s. 19. Ayrıca bkz.: A. E. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1993, s. 77.

²⁵ *Bâb-ı Defteri, Haslar Mukataası Kalemî* [=D. HSK] 25572, s. 4 (10 Ramazan 925/5 Eylül 1519); s. 7 (15 Cemaziyelahir 925/14 Haziran 1519).

muil isimli bir mültezim tarafından işletildiği bilinmektedir. Üstelik Yakub b. Şemuil, Selanik'teki bu mukataanın en azından üçüncü kuşak mültezimidir. Ondan önce İsak ve ortağı Yakub ve Nasi adlı yahudiler aynı mukataayı işletmişlerdi²⁶. Dolayısıyla damga resmi mukataasının kuruluşunu, bu işletmeye ait mevcut en erken tarihli belgelerden daha geriye götürerek, kuruluş tarihinin 925/1519'dan önce olduğu rahatlıkla söylenebilir. Esasen Selanik'te tutulan 921-922/1516 tarihli çuha muhasebesine göre, bu tarihte şehirden alınan yeniçeri çuhasının ödemesinde kullanılmak üzere damga resmi mukataasından çuha eminine 30.000 akçelik bir havale gönderildiğinin kayıtlı olması, bu husustaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır²⁷. Bu hususta son olarak, David'in çuha mubassırlığı ile birlikte yaptığı Selanik gümrük mubassırlığını, her iki görevi birlikte yürütmenin zorluğunu gerekçe göstererek bıraktığı 10 Mart 1521 tarihi Selanik yünlü dokumacılığının ticari getirisi bakımından rüştünü ispat ettiği tarih kabul edilebilir²⁸. Selanik yahudileri tarafından yazılan 1540 tarihli bir mektuba göre, bu tarihte yünlü kumaş üretimi kent cemaatinin başlıca geçim kaynağı haline gelmişti²⁹.

Öte yandan Selanik yünlü üretiminin oldukça erken bir tarihten itibaren kendine hatırı sayılır bir dağılım sahası yarattığını ileri sürmek mümkündür. 1505 tarihli Kili gümrük kayıtları, bu denli erken bir tarihte bile Selanik çuhalarının satılmak üzere bölgeye ulaştırıldığını göstermektedir³⁰. Ayrıca 1521 yılına ait bazı belgeler, Selanik yünlülerinin yerel tacirler vasıtasıyla Edirne ve İstanbul gibi kalabalık tüketim merkezlerine taşındıklarını gözler önüne sermektedir³¹. Belki bundan daha önemlisi, 1530 yılına gelindiğinde,

²⁶ KK. 61, s. 140 (13 Rebiülahır 927/23 Mart 1521).

²⁷ KK. 6590, s. 62.

²⁸ KK. 61, s. 169 (Selh-i Rebiülevvel 927/10 Mart 1521).

²⁹ Braude, "The Rise and Fall", s. 220.

³⁰ H. İnalçık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea: The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Cambridge: Harvard University, 1995, s. 135.

³¹ KK. 61, s. 61 (7 Safer 927/17 Ocak 1521); s. 84 (9 Safer 927/19 Ocak 1521).

Filibe ve Üsküp'te Selanik çuhalarından alınan gümrük vergilerinin birer mukataa işletmesi haline getirilmiş olmasıdır³².

Selanik Yünlü Dokumacılığının Gelişiminde Devletin Rolü: Yeni Bir Bakış

Bu durumda, yeni teşekkül etmekte olan bir sanayi merkezinin mevcut ticarî döngü içine bu denli kısa sürede başarıyla yerleşmesini mümkün kılan etmenlerin neler olabileceği üzerine fikir yürütmek yerinde olacaktır. Bu soru çok geniş bir çerçevede, iktisadî ve ticarî fırsatların çeşitlenmesinin ardından etkin bir devlet gücü yattığı kanaatinden hareketle, Osmanlı siyasî ve askerî nüfuzunun Balkanlara yayılması bağlamında ele alınabilir. Bununla birlikte Selanik'in bir yünlü imalatı merkezi olarak gösterdiği başarıyı, Osmanlı ordusunun giyim kuşam levazımı ile kentteki üretimi ilişkilendirmek suretiyle ele almak konuya anlaşılır bir yaklaşım kazandırır.

Osmanlı devletinin bu hususta oynadığı yönlendirici rolün gerçek ağırlığı ve etkinlik derecesi hakkında kesin saptamalar yapmak güçtür. Örneğin, devletin yahudi göçmenleri Selanik'e yerleştirme hususunda gösterdiği çabanın, Selanik'te kurulması düşünülen bir yünlü sanayi ile muhtemel ilişkisi şimdilik bütünüyle tartışmaya açıktır³³. Ama yine de, Osmanlı merkezî idaresinin, bir çeşit resmî girişimci sıfatıyla, Selanik'teki yünlü dokumacılık faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlamak amacıyla piyasaya yaptığı müdahaleler, devletin erken tarihlerden itibaren Selanik'teki yünlü dokumacılık sektörünün yarattığı fırsatlarla yakından ilgilendiğini gösterir. Öncelikle devletin,

³² 370 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530) I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Defter-i Hâkânî Dizisi: VII, Ankara 2001, s. 86 (Filibe); s. 124 (Üsküp).

³³ Osmanlı devleti Selanik'e yerleşen yahudi göçmenlere üç yıllık bir vergi muafiyeti tanımıştı. *Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemi* [=D. BŞM.] 36806, s. 644 (918/1512-13). Buna karşın söz konusu vergi muafiyetinin istisnâî bir durum olmaktan ziyade, imparatorluk genelinde iktisadî ve ticarî hayatı canlı tutma gayesine matuf olduğu söylenebilir. Bu anlamda başka yahudi cemaatlerine de birtakım vergi indirimleri sağlanmıştı. Bkz. M. A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980, s. 122-123.

Selanik'te yünlü kumaş üretimine başlandığı ilk yıllardan itibaren büyük miktarlarda kumaş talep eden düzenli bir müşteri olarak ortaya çıkışı, Selanik piyasasını orta vadede borçlanmaya ve yeni yatırımlar yapmaya hazır hale getirmiş olmalıdır. Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, devletin talep ettiği kumaşa belirli bir standart getirmesi ve birbirlerine ancak gevşek bağlarla bağlı dokumacıları ve dokumacılık sektörü çalışanlarını bu işte ortak çalışmaya zorlaması, kent dokumacılığında ister istemez bir model yaratmıştır.

Osmanlı devletinin Selanik'ten yaptığı yünlü kumaş alımlarını kaydeden en eski muhasebe defterlerine müracaat edildiğinde mesele daha anlaşılır bir hal alır. Bu bağlamda ilgi çekici sorulardan biri, Osmanlı ordusunun Selanik'ten yıllık yünlü kumaş alımlarına başlamadan önce giyim kuşam levazımını nereden karşıladığıdır. Theodore Cantacasin'ın üstü kapalı biçimde yeniçerilere dağıtılan kumaşların *Bergamasco*'dan geldiğini belirtmesi, üzerinde düşünülmesi gereken ipuçlarından biridir³⁴. Bugünkü bilgilerimiz ışığında Cantacasin'ın verdiği malumatın kısmen doğru olduğu savunulabilir. Örneğin 1475 yılında bir Bologna tacirinin İstanbul'a 200 parça Floransa ve 200 parça Bergamo ve Apulia kumaşı yolladığı bilinmektedir³⁵. Nitekim R. Anhegger ve İnalçık tarafından yayımlanan II. Mehmet ve II. Bayezit devirlerine ait kanunnameler içinde, İstanbul ve Galata'da satılan *bergamüsk* kumaşlarının nasıl vergilendirileceğine dair 1477 yılı sonlarına tarihlendirilen kanunların bulunması, bu İtalyan yünlüsünün Osmanlı başkentine düzenli olarak geldiği izlenimini uyandırmaktadır³⁶.

³⁴ T. S. Cantacasin, *Petit Traicte de L'Origine des Turqz*, Paris: Ernest Leroux, 1896, s. 104-105.

³⁵ E. Asthor, "L'Exportation de Textiles Occidentaux dans la Proche Orient Musulman au bas Moyen Age (1370-1517)", *Studi in Memoria di Federigo Melis*, C: II, Naples: Giannini Editore, 1978, s. 325 (Bu makale sayfa numaraları korunmak suretiyle *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, ed. Benjamin Z. Kedar, London: Variorum Reprints, 1986 içinde yeniden yayımlanmıştır).

³⁶ R. Anhegger-H. İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Mūceb-i 'Örf-i 'Osmanī: II. Mehmed ve II. Bayezid Devrine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, Ankara: TTK Basımevi, 1956, s. 57.

915–916/1509–1510 dönemine ait mevcut en erken tarihli çuha muhasebesi defterinde, toplu çuha alımı için kaynak yaratması amacıyla satışa çıkarılan geçen seneden kalan kumaş parçaları arasında *bergamüsk* yününlüsünün adına rastlanmaktadır. Üstelik bir hayli anlamlı bir biçimde, satılan kumaşlar istisnasız olarak artık kıyafet dikiminde kullanılamaz ufak parçalar halinde kayıtlı iken, *bergamüsk* kumaşları, bazı başka yününlülerle birlikte bütün parçalar olarak deftere kaydedilmiştir³⁷. Burada belki çok daha açıklayıcı olan, Bergamo kumaşlarının yıllık çuha muhasebelerinde bir daha görünmemesidir. Büyük ihtimalle, Dergâh-ı âlî yeniçerileri için Selanik'ten senelik toplu yünlü kumaş alımı bir devlet geleneği olarak yerleştikten hemen sonra, Bergamo kumaşları ordu açısından eski önemini yitirmiştir.

Bu çarpıcı örnek dışında uzun süre boyunca Osmanlı askerinin donatılmasında kullanıldığı tespit edilebilen İtalyan asıllı başka yünlü kumaşlar bulunmaktadır³⁸. Bunlar arasında en iyi bilinen Floransa yününlüleri (*flordin*), Osmanlı ordusunun giyim kuşam levazımında gözlemlenen dönüşümü gözler önüne seren bir başka örneği teşkil eder. Çuha muhasebelerinde rastlanan XVI. yüzyılın başı ile sonu arasındaki boşluk, söz konusu dönüşümün kesin tarihinin saptanmasına olanak tanımamasına rağmen, *flordin* kumaşının en geç 1566 ile 1584 yılları arasında bir tarihte yerini Selanik'te üretilen *sobramana* bıraktığından emin olunabilir³⁹.

Bu durumda, Selanik yünlü dokumacılığının devlet tarafından talep edilen miktarda kumaşı üretme kapasitesine erişir erişmez, ordunun kışlık giyim ihtiyacı için İtalya'dan getirtilen kumaşların yerine Selanik yününlülerinin ikame edildiği söylenebilir. Osmanlı devleti açısından, ordunun yünlü kumaş ihtiyacını karşılayabilecek bir yerli dokumacılık merkezinin teşekkülü

³⁷ *KK*. 6590. s. 11.

³⁸ İlk çuha muhasebeleri içinde kayıtlı bulunan Moton kumaşlarının İtalyan kumaş üretimi ile olan muhtemel bağlantısı hakkında bir değerlendirme yapmak zordur. Zaten çuha muhasebelerinde binek atları için eyerlik örtü olarak kullanıldıkları belirtilen Moton kumaşları, cüzi miktarlarda alınmakta veya bu kumaşın karşılığında takdir edilen bedeli verilmekteydi. *KK*. 6590, s. 12; *KK*. 6590, s. 125; *KK*. 6590, s. 136.

³⁹ *MAD*. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); *MAD*. 6520 (992/1584–85).

kuşkusuz tercih edilen ve desteklenen bir gelişme olmuştur. Böylece en azından iki açıdan Osmanlı maliyesi eskisine kıyasla daha iyi bir konuma yükselmekteydi. XVI. yüzyılın başında Osmanlı merkezî idaresinin Selanik'te dokunan kumaşlara ödediği meblağlarla, yukarıda zikredilen İtalyan kökenli kumaşların fiyatları karşılaştırıldığında, Osmanlı hazinesi adına bir hayli yüksek bir kazancın doğmuş olduğu iddia edilebilir⁴⁰. Üstelik ordu için alınan kumaşların bir yerli dokumacılık merkezinden temin edilmesinin, dışa bağımlılığı azaltarak Osmanlı maliyesini ihracattan kaynaklanan fiyat dalgalanmalarına karşı korunaklı hale getirdiği düşünülebilir.

Kent Dokumacılığının Hammadde Kaynakları

Selanik yünlü merkezi, hammadde kaynakları bakımından nispeten geniş bir ticarî ve iktisadî şebekeden beslenmiştir. Kentteki dokumacıların kullandığı yapağının temin edildiği en önemli otlaklardan biri, Selanik'e yakın bir mesafede bulunan Kelemerye yaylası idi⁴¹. Bununla beraber, Selanik'teki yoğun dokumacılık faaliyetleri, Balkanlar'ın farklı bölgelerinde elde edilen yünün yerel tacirler tarafından kente taşınması sonucunu doğurmaktaydı. Selanik'te kent dokumacılığının ihtiyacı olan yünü, köylere giderek uzun süre önce sürü sahipleriyle kurdukları ticarî ilişkiler sayesinde ilk elden toplayan ve bunları şehre getiren yapağı tacirleri bulunmaktaydı. Bunlar köylülere bir miktar avans dağıtarak gelecek sezonun yününü önceden kapattırlardı. Bu usule karşı çıkan kimi hahamların çıkardığı bir düzenlemeden, XVI. yüzyılın ortasında Selanik'te yaklaşık 500 tacirin yapağı ticareti ile uğraştığı öğrenilmektedir⁴².

⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin 1518-19 senelerinde Selanik'ten satın aldığı yünlü kumaşlara ödediği fiyatlar için bkz.: Ö. Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 48, Tablo I. Yine erken tarihli çuha muhasebelerinde yer alan *flordin* fiyatları için bkz.: *A.g.t.*, s. 45-46.

⁴¹ Braude, "The Rise and Fall", s. 220-221.

⁴² Schwarzfuchs, *a.g.m.*, s. 223-224.

Selanik'teki üretim hacminin zirveye tırmandığı ve Avrupalı tacirlerin Osmanlı topraklarından eskisine oranla daha fazla yün ithal etmeğe başladığı XVI. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Balkan yününü ele geçirmek için şiddetli bir rekabet hüküm sürmekteydi. Bu rekabet ortamı içinde Selanik'in genişleyen dokumacılığı kendine kimi zaman yeni hammadde alanları açmak zorunda kalıyordu. Örneğin geleneksel olarak İstanbul'a giden Gelibolu, Sivri ve Tekirdağ'a ait yapağı, gön ve sahtianın buradaki iskelelerden Avrupa'ya ve Selanik'e yelken açan gemilere yüklenmesi, başkentte şikâyetlere neden olmuştu⁴³. Bu kabilden örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Örneğin bir başka olayda, bu kez Selanikli çuhacılar Filibe, Üsküp ve Gümülcine'de faaliyet gösteren yabancı tacirler nedeniyle doğan yün darlığından dolayı saraya şikâyetlerini iletmışlerdi⁴⁴. Sonuç olarak Selanikli dokumacıların yün ihtiyaçlarını Filibe, Sofya, Üsküp, Usturumca, Tatarpazarı, Manastır, Pirlepe, Filorina ve Ohri gibi bölgeleri de kapsayan geniş bir sahadan karşıladıkları söylenebilir⁴⁵.

Selanik'te devlet adına üretilen yünlü kumaşlar, Dergâh-ı âlî ocakları mensupları için bir nevi üniforma olarak tasarlandığından bunların tamamı çivitten hâsıl olan lacivert renge boyanmaktaydı. Bu nedenle kent dokumacılığında mavi ve tonlarının tartışmasız bir üstünlüğe sahip olduğu ileri sürülebilir. Selanikli yünlü kumaş imalatçılarının serbest piyasaya sürmek amacıyla *sürmaî* adı verilen siyaha kaçan lacivert kumaşlar üretmesi⁴⁶ ve Selanik

⁴³ 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, Özet-Transkripsiyon-İndeks, I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998, s. 414-415, h. 861 (13 Şaban 975/12 Şubat 1568).

⁴⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566, Tıpkıbasım, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1994, s. 540, h. 1480 (Gurre-i Şevval 973/21 Nisan 1566).

⁴⁵ MD. 27, 273/646 (18 Zilkade 983/18 Şubat 1576); MD. 30, 122/296 (18 Safer 985/7 Mayıs 1577).

⁴⁶ KK. 67, s. 1203 (24 Zilkade 980/28 Mart 1573). İran'da çivitin siyaha kaçan tonuna bu isim verilmekteydi. H. E. Wulff, *The Traditional Crafts of Persia: Their Development, Technology, and Influence on Eastern and Western Civilizations*, Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology, 1966, s. 192.

*kehillahsının*⁴⁷ yünlü dokumacılık sektörüne ilişkin çıkardığı düzenlemeler arasında yünün yanı sıra bir çivit ihracı yasağının da bulunması da bu durumu teyit etmektedir. 1015/1606 tarihli bir belge ise, Selanikli dokumacıların devlet adına yaptıkları üretimde kullanmak üzere dışarıdan çivit satın aldıklarını doğrudan göstermektedir⁴⁸.

Selanikli yünlü dokuma boyacıları, diğer dokumacılık merkezlerindeki meslektaşları gibi, yünü veya kumaşı boyamak için kullandıkları boyaların liflere iyice işleyebilmesi, boyanın kumaş üzerinde eşit dağılımının ve rengin kalıcılığının sağlanabilmesi için çeşitli renk düzenleyici maddeler kullanmak zorundaydılar. Bu durum, yaygın biçimde çivit kullanan Selanikli kumaş boyacıları için özellikle geçerlidir. Çivit ve çivitotunun gerekli kimyasallarla etkileşime girmeden rengini bırakmadığı bilinmektedir. Anlaşıldığına göre, Selanikli boyacılar çivit başta olmak üzere yün veya kumaşlara tatbik ettikleri boyaları, genellikle şap yardımıyla işleme tabi tutmaktaydılar.

XVI. yüzyılın ortalarına ait bazı Osmanlı belgeleri, Selanik'e şapın nasıl getirildiğine dair değerli bir kaynak işlevi görmektedir. Buna göre kentteki dokumacılık faaliyetleri açısından gerekli şapın temin edildiği başlıca merkez Gümülcine'de yer alan Maruniye şaphanesiydi⁴⁹. 973/1566 senesinde Maruniye şaphanesinin mütezimi olan Aharon, 15 Rebiülahir 971/2 Aralık 1563 tarihinde Selanik, Üsküp, Siroz ve Sidrekapsi'de şap dağıtma hakkını üç yıllığına Selanikli bir yahudi olan Abraham veled-i Yalim'e devretmişti⁵⁰.

⁴⁷ Vergi tabanlı mahalli cemaatlerin aksine kent ölçeğinde idarî bir kurum olan *kehillahın* Selanik'teki tarihî gelişimi hakkında bkz.: M. Rozen, "Individual and Community in the Jewish Society of the Ottoman Empire: Salonica in the Sixteenth Century", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton: The Darwin Press, Inc., 1994, s. 224-230.

⁴⁸ *MAD*. 3360., 71. parça (Gurre-i Receb 1015/2 Kasım 1606).

⁴⁹ Maruniye şaphanesi için bkz.: S. Faroqhi, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)" *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXXI, (1979), s. 153-175, özellikle 159-160. Ayrıca bkz.: M. T. Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, 1952, s. 72.

⁵⁰ *MAD*. 2775, s. 1443 (23 Şevval 973/13 Mayıs 1566).

Bunun dışında Maruniye şaphanesi mültezimi Aharon'un aynı tarihte doğrudan şap satışını düzenlemek amacıyla Selanik'te Abraham Pale ve David isimli en az iki ayrı temsilcisi bulunmaktaydı⁵¹. Ayrıca devlet tarafından Maruniye şaphanesinden talep edilen şapın herhangi bir vergiye tabi olmaksızın Selanik'e girme hakkının bulunduğu anlaşılmaktadır⁵².

Selanik'te Üretilen Kumaş Çeşitleri

Selanik yünlü dokumacılığının ticarî başarısının altında yatan başlıca etken hiç şüphesiz *çuha* adı verilen ince yünlü kumaşlar üretmesiydi. Braude, İngiliz *broadcloth*una eşdeğer bir yünlü türü olan çuhanın, yahudilerin Avrupa menşeli yeni bir teknoloji aktarımı sayesinde Osmanlı yünlü dokumacılığına kazandırıldığı kanaatindedir⁵³. Gerçekten de, Osmanlı cephesinden bakıldığında, Selanik'te üretilen çuhanın uzun süredir yabancı tairler tarafından Osmanlı iç pazarına sürülen Avrupa kökenli ince yünlüler seviyesinde olduğunu doğrulayan birtakım bulgular mevcuttur. Bunların başında Selanikli yahudiler tarafından *pano de cuenta* adıyla anılan Selanik çuhasına aynı zamanda *enli çuha* denmesi gelmektedir⁵⁴. Keza Ö. L. Barkan tarafından yayımlanan Edirne askerî kassamına ait tereke defterleri içinde, Edirneli Çukacı Hacı'ya ait 17 Rebiülevvel 960/3 Mart 1553 tarihli muhalefat listesinde Selanik çuhası için *çuka-yı londura-i Selanik* tabirinin geçmesi bir hayli anlamlıdır⁵⁵. Evliya Çelebi de, Selanik'ten bahsederken kent

⁵¹ MAD. 2775, s. 1009/1 (3 Şaban 973/23 Şubat 1566); MAD. 2775, s. 1009/2 (3 Şaban 973/23 Şubat 1566).

⁵² KK. 67, s. 34 (12 Muharrem 980/25 Mayıs 1572).

⁵³ Braude, "The Rise and Fall", s. 223-226.

⁵⁴ Avitsur, *a.g.m.*, s. 157. Keza yine göçmen Sefarad yahudileri tarafından Safed'te üretilen yünlü kumaşlara, *broadcloth*un tam çeviri karşılığı olarak *enli çuka* ismi verilmekteydi (B. Lewis, *Notes and Documents From the Turkish Archives: A Contribution to the History of the Jews in the Ottoman Empire*, Jerusalem: The Israel Oriental Society, 1952, s. 13).

⁵⁵ "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri, 1545-1659", *Belgeler*, III/5-6, (1966), s. 120.

yahudilerinin *londura* türünde çuhalar imal ettiklerini belirtir⁵⁶. Ayrıca 1703 yılında sadrazam Râmî Mehmed Paşa'nın ön ayak olmasıyla, Edirne ve Selanik'te yünlü manifaktürler kurulduğunda ilk iş olarak *londrine* tipi yünlüler üretilmeye çalışılması, ordunun giyim kuşam ihtiyacının sağlanmasına yönelik tercih edilen kumaş türünün devamlılığını vurgulaması açısından aynı hususun altını çizer⁵⁷.

Selanik'te üretilen çuha türlerinden biri, aslen İngiliz kökenli bir yünlü kumaş olan *karziye*dir. İsmi İngiltere'nin kuzey ve batı kesimlerinde doku-
nan *kersey* yünlüsünden alan bu kumaş türü⁵⁸, Selanik yünlü imalatçıların ya da daha doğrusu, üretim sürecini denetlediğini varsayabileceğimiz girişimci-tacirlerin en azından XVI. yüzyılda Avrupa kumaş dokuma merkezleri ile irtibat halinde olduklarını gösterir. Bu kumaşın Selanik'te taklit edildiğine dair ilk bilgiler, XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğine aittir. 1553 yılına ait bir muhalefat kaydında geçen Selanik karziyeleri, bu dönemde Selanik'te imal edilen karziyelerin en azından Edirne'yi kapsayan bir sürüm alanına sahip olduğunu göstermektedir⁵⁹. 973/1566 ve 980/1572-73 tarihlerine ait üç ayrı belge ise, Selanik'te yeniçeriler için çuha hazırlandığı esnada karziye imal eden tezgâhların çalışmasının geçici bir süre yasaklandığına işaret etmek su-

⁵⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, C: VIII, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 75. Ayrıca Evliya Çelebi, seyahatnamesinin başka bir yerinde Selanik'in orta sınıf ailelerinin Drama bezinden kaftan ile *londura* çuha giydiklerini kaydetmektedir (s. 74).

⁵⁷ M. Genç, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Dümi ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 2, (1991), s. 109-110.

⁵⁸ C. Wilson, "Cloth Production and International Competition in the Seventeenth Century", *The Economic History Review*, XIII/2, (1960), s. 211. *Kerseyler*, güneyin ılıman iklimine uygun bir kumaş türü olduğundan XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Akdeniz ülkelerine yönelik Antwerp merkezli canlı bir ticaretin konusu olmuştur (F. Edler, "Winchcombe Kerseys in Antwerp (1538-44)", *The Economic History Review*, VII/1, (1936), s. 57-62).

⁵⁹ Barkan, *a.g.m.*, s. 120.

retiyile karziye üretiminin Selanik yünli dokumacılığının bir parçasını oluşturduğunu kanıtlamaktadır⁶⁰.

Selanik'te imal edilen çuha türleri arasında yer alan *sobraman*, nispeten iyi bilinen bir yünli türünü teşkil eder. Floransa kökenli bir yünli çeşidi olan *sobraman çuha*⁶¹, çuha muhasebelerinde de mevcuttur ve en geç 1584–85 tarihinden itibaren devlet tarafından Selanik'ten düzenli biçimde alınmıştır⁶². Fakat 973/1566 tarihli bir kayıt, *sobraman çuhanın* bu tarihten önce de Selanik'te üretildiğini gözler önüne sermektedir⁶³. *Sobraman çuha* yukarıda zikredilen çuha türlerine kıyasla daha lüks ve pahalı bir yünli kumaş çeşididir⁶⁴. XVII. yüzyılın başında *sobraman çuhaya* bir nevi alternatif olarak ortaya çıkan *bodrum çuha* ise, bunun aksine Selanik'te üretilen yünli kumaşlar arasında en az bilinenlerden biridir. Bu kumaş türüne ilk olarak 1014–1015/1606–07 tarihli çuha muhasebesinde rastlanmaktadır⁶⁵. Ancak elimizdeki bilgiler, bu tarihlerde devletin geleneksel yünli kumaş alımlarına giren *bodrum çuhaların* İstanbul'dan özel tacirler eliyle temin edildiğini düşündürecek yöndedir. Buna karşın 1614–1616 yılları arasına ait birtakım mukataaların muhasebe kayıtları, adı geçen kumaş türünün *hâssa* kadırgalarına örtü olarak kullanılmak amacıyla Selanik'ten alındığını göstermektedir⁶⁶. XVII. yüzyılın ilk yarısına ait narh defterlerinin tanıklığına göre ise, *bodrum çuha* artık iç pazarda tüketilmek üzere imal edilen bir çuha türü haline gelmişti⁶⁷.

⁶⁰ MAD. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); KK. 67, s. 64 (25 Muharrem 980/7 Haziran 1572); KK. 67, s. 1203 (24 Zilkade 980/28 Mart 1573).

⁶¹ H. Hoshino-M. F. Mazzaoui, "Ottoman Market for Florentine Woolen Cloth in the Late Fifteenth Century", *International Journal of Turkish Studies*, III, (1985–86), s. 17-31.

⁶² MAD. 6520 (992/1584–85).

⁶³ MAD. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566).

⁶⁴ Bu durum çuha muhasebelerindeki fiyat verilerinden de anlaşılmaktadır. Örnek olarak 1609–10 senesinde devletin *laciverdi* ve *sobraman çuhalar* için zira başına ödediği rakamlar karşılaştırılabilir: MAD. 7151, s. 4 (1018/1609–10).

⁶⁵ MAD. 7632, s. 17 (1015/1606–07).

⁶⁶ MAD. 4357, s. 242 (1024/1615–16).

⁶⁷ M. S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, (1978), s. 20; aynı yazar, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 113.

Selanik'te üretilen yünlü kumaş çeşitleri çuhalarla sınırlı değildir. XVI. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı belgelerinde varlığına sıkça rastlanan *velençe*⁶⁸, Selanik yünlü dokumacılık piyasasının en çok rağbet gören ürünlerinden biri olmuştur. Hatta bu yönüyle velençenin Selanik'te çuha üretiminin en büyük rakibi olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu anlamda devletin senelik çuha alımları esnasında geçici bir süreliğine faaliyetleri durdurulacak tezgâhlar listesinde velençe tezgâhlarının baş sırayı tutması⁶⁹, velençe üretiminin erken tarihlerden itibaren kent ekonomisinin önemli bir parçası haline gelmiş olduğunu göstermektedir. Velençenin, atların eyerlerinin altına serilen yumuşak bir örtü olarak kullanıldığı bilinmektedir. XVII. yüzyılın ilk yarısına ait narh defterlerinde *velense* ismiyle geçen bu kumaşların, yorgan yapımında da kullanıldığı anlaşılmaktadır⁷⁰. Adı karşımıza karziye ve velençe ile birlikte bir kez çıkan *nihalîn* ise bir kilim türü olduğu dışında bilgimiz yoktur⁷¹. Buna ilaveten XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'in, muhtemelen piyasanın değişen talepleri doğrultusunda önemli bir keçe imalatı merkezi haline dönüştüğü görülmektedir⁷². Görünüşe göre, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Selanik keçelerinin ticarî önemi bir hayli artmıştır. 1600 tarihli narh defterinde kendilerine yer bulan Selanik'in yan keçesi ve velençesinin daha önceki narh fiyatına dair bir kayıt taşımaması, bu ürünle-

⁶⁸ J. W. Redhouse, velençe isminin İspanyol Valencia kentinden geldiğini ve bir yüzü tüylü bir yünlü kumaş olduğunu yazmaktadır (*Turkish and English Lexicon*, Constantinople, 1890, s. 2149).

⁶⁹ *MAD*. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); *KK*. 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573); *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041(1042)/1630-1631 (1632)*, Özet-Tranşkripsiyon-İndeks, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2002, s. 177-178, h. 291 (4 Cemaziyevvel 1040/9 Aralık 1630).

⁷⁰ Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine", s. 40; aynı yazar, *Osmanlılarda Narh Mütessesesi*, s. 180-81.

⁷¹ *KK*. 67, s. 64 (25 Muharrem 980/7 Haziran 1572).

⁷² Selanik'te en geç 1566 tarihinde *alaca* keçelerin üretimine başlanmıştır: *MAD*. 2775, s. 1153-54 (23 Şaban 973/15 Mart 1566); *KK*. 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573). Tür özelliklerine dair herhangi bir açıklama yapılmaksızın, Selanik'te keçe üretildiğinden bahseden başka bir belge daha bulunmaktadır: *MAD*. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566).

rin büyük ihtimalle ilk defa bir narh düzenlemesine muhatap olduklarını göstermektedir⁷³.

Osmanlı Devleti ile Selanikli Dokumacılar Arasındaki İlişkiler: Senelik Kumaş Teslimatının Organizasyonu

Selanik yünlü dokumacılığının üzerinde en fazla durulan özelliklerinden biri, Osmanlı devletinin buradan Dergâh-ı âlî ocakları mensupları için senelik toplu çuha almaları yapmasıdır. Bununla birlikte yünlü kumaş alımının başlangıç evresine ait kayıtlar son derece sınırlı olduğundan, Osmanlı idaresinin bu devirde Selanikli yünlü imalatçılarıyla kurduğu ilişkinin mahiyetine dair kesin saptamalara varmak güçtür. Uzunçarşılı, 1554 tarihine kadar yeniçeri çuhalarına Selanik kadısının *emin* olduğunu, bu tarihte çuha emanetinin daha az harcamayla daha kaliteli çuha elde edeceğini taahhüt eden Enderunlu Hüseyin isimli bir kapıkulu süvarisine tevcih edildiğini yazmaktadır⁷⁴. Buna karşın Selanik yünlü dokumacılığına dair erken tarihli belgeler, Uzunçarşılı'nın tespitiyle uyuşmamaktadır. Böylesine erken bir dönemde bile, çuha *emânetinin* silahdâr ve sipahi bölükleri arasından seçilen muhtelif şahsiyetler tarafından üstlenildiği görülmektedir⁷⁵. Söz konusu kayıtlar aynı zamanda, bu dönemde devletin Selanik'ten merkezi birliklerine dağıtmak amacıyla aldığı kumaşlara nispeten piyasa fiyatlarına yakın rakamlar ödediğini akla getirmektedir⁷⁶. Devletin bu tarihlerde belirli bir tip çuha almak yerine, farklı kalitelerde kumaş satın alması bu varsayımı kuvvetlendirmektedir⁷⁷. Oysaki konuyla ilgili daha geç tarihli belgelerde – 985/1577 tarihli tek istisna bir tarafa bırakılırsa⁷⁸ –, Osmanlı hükümetinin Selanik'ten

⁷³ Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine", s. 40-41.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 273-274.

⁷⁵ *KK*. 6590, s. 9, 26, 122, 124.

⁷⁶ Bu hususta bizatihi Selanik'te tutulan 924-25/1518-19 yıllarına ait iki muhasebe defterinin verdiği fiyatlar son derece açıklayıcıdır. Krş.: Kolçak, *a.g.t.*, s. 48, Tablo I.

⁷⁷ 915-925/1510-1519 tarihlerine ait çuha muhasebelerinde, devletin Selanik'ten aldığı çuhalar kalitelerine göre âlâ, evsat ve ednâ olmak üzere üçe ayrılmıştır.

⁷⁸ *MD*. 31, 48/124 (3 Cemaziyevvel 985/19 Temmuz 1577). Bu tarihte devlet için alınacak çuhanın âlâ, evsât ve ednâ olmak üzere üç farklı kaliteye ayrılmasının nedeni, belge-

mîrî çuka, *çuka-yı laciverdi* veya *beylik çuka* adı altında standartları belli bir çuha türü satın aldığı görülmektedir. Nitekim Rozen, başlangıçta devletin satın aldığı çuhalar için yaptığı ödemelerin yüksek olması nedeniyle kentteki çuha üreticileri arasında bir rekabetin yaşandığını ve devlet adına yünlü kumaş alımını organize eden görevlilerle tesis ettikleri yakın ilişkiler sayesinde cemaatin zengin üyelerinin öncelikle kendi çuhalarının alınmasını sağladıklarını aktarmaktadır⁷⁹.

Osmanlı merkezî idaresinin Selanik'ten yıllık kumaş alımını düzenleyen esas yetkili çuha emini olmasına rağmen, kentte devlet adına kumaşın dokunmasını sağlayan görevli yayabaşıydı. Bu şekliyle çuha emininin yetki alanının malî ve idarî işleri düzenlemekle sınırlı olduğu söylenebilir. Gerçekten de, yılın belirli dönemlerinde başkentten Selanik'e gönderilen çuha eminleri⁸⁰ öncelikle çuha ödemesine kaynaklık eden gelirleri bir araya getirmeye çalışırlardı. Bu amaçla emin, hazineden kendisine verilen bir miktar nakitle birlikte Selanik'e gelirdi. Çuha emini, kural olarak yanında getirdiği nakit meblağı avans olarak dokumacılara dağıtmak mecburiyetindeydi⁸¹. Öncelikli vazifesi harcamaları yapmak ve çuha muhasebesini düzenlemek olan eminin aksine, yayabaşı daha ziyade icraî görevleri yerine getirirdi. Bu anlamda saraydan tayin edilen yayabaşılar, aynı zamanda Selanik'te bulunan yeniçerilerin zabiti sayılmaktaydılar⁸². Selanik'te *çuka-yı Selanik hıdmetinde* bulunan 22. bölüğün, yayabaşıya bağlı yeniçerilerden oluştuğunu düşünmek

nin ifadesine göre, şiddetli veba salgını yüzünden iyice azalan dokumacı sayısı nedeniyle fiyatların yükselmesi veya aynı nedenle kentte devletin talep ettiği türden çuhanın dokunmasının o dönemde mümkün olmaması olabilir.

⁷⁹ Rozen, *a.g.e.*, s. 256.

⁸⁰ Çuha emini tayinlerine dair örnekler için bkz.: *MAD*. 7534, s. 1653 (28 Zilkade 984/16 Şubat 1577); *MAD*. 7336, s. 109 (29 Rebiülevvel 1006/9 Kasım 1597); *MAD*. 9825, s. 50 (15-21 (?) Şaban 1029/16-22 Temmuz 1620).

⁸¹ *MD*. 29, 109-110/266 (2 Zilkade 984/21 Ocak 1577). Çuha ödemelerinde emin tarafından dokumacılara peşin ödenen miktarlar için bkz.: Kolçak, *a.g.t.*, s. 89, Tablo II ve s. 90, Tablo III. Benzer biçimde Bursa'da ipekli dokumacılara devlet tarafından açılan kredi için bkz.: F. Dalsar, *Türkiye Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul: Sermet Matbaası, 1960, s. 228.

⁸² *MD*. 81, 186/413 (13 Safer 1017/29 Mayıs 1608).

yerinde olacaktır⁸³. Bu yeniçeriler, özellikle devlet için alınan çuhanın limana aktarılmasında ve gemilere yüklenmesinde görev almaktaydılar.

Yayabaşı, önceden hazırlanan bir numune doğrultusunda dokumacıların istenilen tür ve evsafa çuha üretmesini temin etmekteydi. Bunu gerçekleştirmek için gerekirse yeniçeri çuhası dokuyan bütün tezgâhları tek tek denetleme hakkına sahipti⁸⁴. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin Selanikli dokumacılardan talep ettiği çuhanın evsafı ve ölçüleri iyi bilinmektedir. Buna göre standart bir yeniçeri çuhası pastavının eni 40 çile, boyu ise 45 çile yün ipliğinden dokunmuş olmalıdır. Bu miktarları aşan herhangi bir sapma yaşandığında, kumaşın kazanlarda kaynatılma işlemi başarıyla gerçekleştirilemediğinden yeniçeri çuhalarının istenilen sıklık ve dolgunluğa ulaşmadığı görülmüyordu⁸⁵. Yukarıda tarif edilen ölçülere ek olarak, merkezî idare satın alacağı kumaşların yapağının en yüksek kalitesinden imal edilmesini talep etmekteydi. Mesela, büyük ihtimalle kentte üretilen ucuz yünlü türlerinin hammaddelerinden biri olan bacak yapağısının yeniçeri çuhalarının işlenmesinde kullanılmasına şiddetle karşı çıkılmaktaydı⁸⁶. Yayabaşı, devlet için dokunan yünlü kumaşlar üzerinde tatbik edilen tamamlayıcı işlemlerin gereği gibi yerine getirilmesinden de sorumluydu.

Yayabaşı bu noktada, görevi muhtemelen Selanik'te imal edilen yünlü kumaşların kalitesini denetlemek olan *çuha mübassırının* doğrudan veya dolaylı yardımını görmekteydi. XVI. yüzyılın başında çuha damgası mukataası ile birlikte yerine getirildiği görülen bu görev⁸⁷, uzun süre bizzat Selanik'te

⁸³ Yeniçeri mevacic defterlerinde varlığına rastlanan bu bölükle ilgili bir örnek için bkz.: *MAD*. 6822, s. 258-259 (1024/1615-16).

⁸⁴ *MAD*. 9825, s. 88 (17 Cemaziyelevvel 1029/20 Nisan 1620).

⁸⁵ *MAD*. 2775, s. 1149 (Şaban 973/22 Şubat 1566); *KK*. 67, s. 1153-1154 (23 Şaban 973/15 Mart 1566); *KK*. 67, s. 1203 (24 Zilkade 980/28 Mart 1573).

⁸⁶ *KK*. 67, s. 1203 (24 Zilkade 980/28 Mart 1573); *MDZ*. 8, 211/1103 (Gurre-i Zilkade 1016/17 Şubat 1608) (Bu belgemin çeviriyazısı için bkz.: F. M. Emecen, "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler", *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları I, 2007, s. 138-139); *85 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 177-178, h. 291 (4 Cemaziyelevvel 1040/9 Aralık 1630).

⁸⁷ *KK*. 61, s. 169 (Selh-i Rebiülevvel 927/10 Mart 1521).

yaşamakta olan kimselere verilmiştir⁸⁸. 1572 tarihinde çuha mubassırlığı, İlya kızı Marsiya'nın bu mevkiye getirilmesiyle XVI. yüzyılın başında olduğu gibi bir kez daha Selanikli bir yahudinin üzerine geçmiş oldu⁸⁹. 1597 tarihine gelindiğinde ise, muhtemelen zirveye tırmanan yünlü kumaş imalatı nedeniyle kentte en az iki çuha mubassırı görev yapmaktaydı⁹⁰. Selanik'te yaşayan kimi nüfuzlu müslümanlara göre, XVII. yüzyılın ilerleyen yıllarında çuha üreticilerine verilen devlet siparişinin istenilen evsafıta üretilmemesinin nedeni, kentte çuha mubassırlığı hizmetini yürütenlerin dokumacılarla kurduğu yakın ilişkiydi. Bunun üzerine Osmanlı idaresi, bu makama yalnızca Dergâh-ı âlî ocakları mensuplarının atanabileceğine karar vermiştir⁹¹.

1572 tarihinde Selanik'te devlet için çuha dokuyan 180 tezgâh bulunmaktaydı⁹². Yayabaşı, çoğu zaman çuha emininin isteği üzerine yeniçeri çuhalarının ürettiği esnada hammadde sıkıntısı yaşanmasını önlemek ve dokumacıların öncelikle devlet siparişini tamamlamalarını sağlamak amacıyla, geri kalan tezgâhları geçici bir süre çuha ambarına kaldırırdı⁹³. Bu uygulama, başlangıçtan itibaren Selanikli dokumacıların büyük tepkisini çekmiştir. 1573 senesinde Selanikli dokumacıların bu konudaki rahatsızlıklarını dile getirmek amacıyla İstanbul'a gönderilen Mordehay, devlet için çuha üretmeyen tezgâhlara karışılmaması yönünde bir ferman almayı başarmıştı⁹⁴. Buna rağmen birkaç gün sonrasının tarihini taşıyan başka bir belge, durumda herhangi bir değişiklik olmadığını göstermektedir⁹⁵. XVII. yüzyılın ilk yarısına ait belgeler de, Selanik yünlü piyasasında devlet siparişinin önceliği bulun-

⁸⁸ *MD.* 4, 174/1816 (25 Rebiülahır 968/13 Ocak 1561).

⁸⁹ *A. NŞT.* 1066, s. 167 (Selh-i Muharrem 980/12 Haziran 1572); *KK.* 67, s. 188 (18 Safer 980/30 Haziran 1572).

⁹⁰ *MAD.* 7336, s. 71 ve 88 (3 Zilhicce 1005/18 Temmuz 1597).

⁹¹ *MD.* 75, 86/146 (28 Şevval 1013/19 Mart 1605); *MD.* 78, 45/121 (23 Receb 1018/22 Ekim 1609); 423/1086 (22 Zilhicce 1022/2 Şubat 1614); 682/1772 (10 Rebiülahır 1018/13 Temmuz 1609); *85 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 41, h. 65 (4 Cemaziyelevvel 1040/9 Aralık 1630).

⁹² *KK.* 67, s. 64 (25 Muharrem 980/7 Haziran 1572).

⁹³ *MD.* 19, 301/610 (2 Rebiülahır 980/12 Ağustos 1572).

⁹⁴ *KK.* 67, s. 1088 (14 Zilkade 980/18 Mart 1573).

⁹⁵ *KK.* 67, s. 1203 (24 Zilkade 980/28 Mart 1573).

duğunu ve yeniçeriler için üretilen kumaşların tamamlanmasına kadar diğer tezgâhların çalışmasına izin verilmediğini bildirmektedir⁹⁶.

Selanikli çuha imalatçılarına devlet adına ürettikleri kumaşın parasının ödenmesi, üreticiler ile kentte bulunan devlet görevlileri arasındaki ilişkinin en hassas veçhesini oluşturur. Aslına bakılırsa, yünlü kumaşların tahakkuk eden bedellerinin ödenmesinden önce senelik kumaş alımlarını finanse etmek için gereken gelir kalemlerinin bir araya getirilmesi bir hayli karmaşık bir faaliyetin düzenlenmesi anlamına gelmekteydi. İlgilendirdiği insan sayısı ve etkilediği bölgenin genişliği açısından ele alınırsa, bu süreç açıkça Osmanlı idaresinin Selanik'te yürüttüğü kumaş tedarik işlemlerinin en kapsamlı yönünü teşkil eder. Osmanlı maliyesinin uzun vadede geçirdiği bunalım ve dönüşümlerin kent dokumacıları ile devlet arasındaki ilişki zaviyesinden en iyi değerlendirilebileceği yer de burasıdır⁹⁷.

Selanikli çuha üreticilerine paralarının ödenmesi safhasında Selanik kadısının öne çıktığı dikkati çeker. Bu gelişmede çuha emini başta olmak üzere, kent dokumacılarıyla doğrudan ilişkiler kurmakla yükümlü devlet görevlilerinin yaptığı yolsuzluklar belirleyici bir rol oynamıştır. Selanikli imalatçılar tarafından başkente iletilen sayısız usulsüzlüklerin engellenmesi amacıyla devlet, Selanik kadısını yıllık çuha alımının tanziminde ve çuha muhasebesinin hazırlanmasında yetkili kılmıştır⁹⁸. Bu arada *çuha ambarına* getirilen yünlü kumaşlar, İstanbul'dan tayin edilen resmî bir arşıncı tarafından standart ölçülere sahip damgalı bir arşın aracılığıyla ölçülürdü⁹⁹. Sela-

⁹⁶ *MD*. 79, 410/1026 (18 Ramazan 1019/4 Aralık 1610); 85 *Numaralı Mühimme Defteri*, s. 177-178, h. 291 (4 Cemaziyelevvel 1040/9 Aralık 1630).

⁹⁷ Osmanlı payitahtının Selanik'ten yaptığı senelik kumaş alımlarını finanse etmek amacıyla tahsis ettiği gelir kaynakları ve bu hususta zaman içinde yaşanan dönüşüm için bkz.: Kolçak, *a.g.t.*, s. 87-102.

⁹⁸ 1001/1592-93 senesinde yeniçeri çuhalarının hazırlanmasında görev alan Selanik kadısı Abdurrahîm Efendi, muhasebedeki yoğun işleri nedeniyle yanına mülazım sıfatıyla Bostancı Efendi dânişmendlerinden Mustafa b. Bali'yi almıştı: *MAD*. 7336, s. 65 (15 Ramazan 1005/2 Mayıs 1597).

⁹⁹ Selanik'te devlet tarafından satın alınan çuhaların ölçülmesi için her sene genellikle Der-gâh-ı âlî'ye mensup bir görevli arşıncı tayin edilmekteydi. Örnekler için bkz.: *MAD*.

nikli yahudilerin, çuha eminine teslim ettikleri kumaşların düzgün biçimde ölçülmediğine dair şikâyetlerine kulak verilecek olursa¹⁰⁰, kimi zaman emin ve etrafındakiler çuha üreticilerinden daha fazla kumaş alabilmek için olağan ölçülerden daha uzun arşınlar kullanmaktaydılar. Ayrıca paranın dağıtımını esnasında yaşanan karışıklıkların ortadan kaldırılmasını sağlamak maksadıyla çuha üreticilerine paralarının kadı huzurunda veya bizzat onun eliyle verilmesi şarta bağlanmıştı¹⁰¹.

Kent Dokumacılığının Üretim Hacmi: Spekülatif Bir Deneme

Selanik yünlü dokumacılığının Osmanlı tekstil tarihindeki gerçek yerini tespit edebilmenin en sağlıklı yolu, şüphesiz, kentte yılda ortalama üretilen kumaş miktarının tespit edilmesinden geçer. Braude, Selanik bölgesindeki yün miktarı, dokumacılıkla meşgul olabilecek insan sayısı ve 2 yardalık tezgâh genişliği gibi değişkenleri esas alarak Selanik'teki yıllık üretim hacmini 40.000 parça olarak hesaplamıştır. Bu miktar XVI. yüzyıl Akdeniz'indeki dokumacılık merkezleri içinde en yüksek rakamlardan biridir¹⁰². Bununla birlikte, Braude'un hesaplamalarına esas kabul ettiği değişkenlerin ne derece geçerli olduğu tartışmalıdır. Avitsur ise, Selanik'teki üretimin yıllık ortalamasını 500.000 metre, diğer bir ifadeyle, Braude'un kıstaslarına göre 20.000 parça seviyesine yerleştirir¹⁰³.

7336, s. 92 (10 Muharrem 1006/23 Ağustos 1597); 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 47, h. 75 (8 Cemaziyevvel 1040/13 Aralık 1630).

¹⁰⁰ MAD. 2775, s. 102 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1575); MD. 29, 109-110/266 (2 Zilkade 984/21 Ocak 1577); MD. 31, 193/434 (9 Cemaziyevvel 985/25 Temmuz 1577). XVII. yüzyılın başlarında Selanikli yahudilerin, arşıncının satın alınan çuhayı doğru ölçmediğine dair bir şikâyette bulunmaları üzerine yayabaşının da ölçüm esnasında hazır bulunması emredilmişti: MD. 78, 44/116 (25 Receb 1018/24 Ekim 1609).

¹⁰¹ Mühimme Defteri, TSMK, *Koğuşlar*. 888, vr. 275a (26 Cemaziyelahir 959/19 Haziran 1552); MAD. 2775, s. 102 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1565); KK. 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573); MD. 29, 109-110/266 (2 Zilkade 984/21 Ocak 1577).

¹⁰² Braude, "The Rise and Fall", s. 220. Ayrıca bkz.: Braude, *Community and Conflict*, s. 32-39.

¹⁰³ Avitsur, *a.g.m.*, s. 150. Makalenin ilgili bölümünü benim için tercüme etme zahmetine giren Dr. Michael Nizri'ye teşekkürlerimi sunarım.

Bu hususta Osmanlı arşiv belgeleri araştırmacıya kesin ve güvenilir bilgiler sağlamaktan uzaktır. Bunun en önemli nedeni, Osmanlı idaresinin kent üretiminin ticarî işleyişine dair tafsilatlı raporlar tutmak yerine, kendi malî önceliklerine odaklanan bir kayıt sistemine başvurmuş olmasıdır. Bu bağlamda konuyla ilgili Osmanlıca evrakın büyük bölümünün Dergâh-ı âlî mensuplarının senelik kumaş ihtiyaçlarının eksiksiz biçimde karşılanmasına yönelik bir dizi tedbirden oluşması anlaşılır bir durumdur. Osmanlı belgelelerinin bu konudaki genel suskunluğuna rağmen, *resm-i tamga-yı çukahâ-yı Selanik* mukataasının temin ettiği müzayede fiyatları üzerinden en azından belirli bir dönem için dolaylı bir çıkarım yapılabilir. Aslına bakılırsa, damga resmi mukataasına dair rakamların tek başına neyi ifade ettiğine karar vermek güçtür. Çünkü ele aldığımız mukataa kayıtları, doğal olarak, Selanik'te bir sene içinde damgalanan kumaşın miktarını vermek yerine, adı geçen işletmenin el değiştirmesi esnasındaki yeni ihale fiyatlarını vermekle yetinir. Bu nedenle, Selanik'te bir yıl içinde üretilen kumaş miktarını Osmanlı belgelerine dayanarak saptamaya çalışmanın epeyce farazî bir sahaya adım atmaya gerektirdiği itiraf edilmelidir.

Kentteki damga mukataasının *âmîli* ile değirmenciler arasında yaşanan bir anlaşmazlıktan edinilen bilgiye göre, 934/1527–28 senesinde kumaş sahipleri damgalattıkları çuhanın *pastavı* başına yarım akçe vergi ödemekteydiler¹⁰⁴. 937/1530 tarihini taşıyan Rumeli vilayetine ait *muhâsebe icmâl*inde yer alan bir kayıt ise, bu dönemde Selanik'teki damga mukataasının bir senede tahminen 48.668 akçelik bir değer yarattığını ifade eder¹⁰⁵. Bununla birlikte, 921–22/1515–16 yıllarının çuha muhasebesinin gelir kalemleri arasında damga mukataasından aktarılan 30.000 akçelik bir tutarın kayıtlı olduğu hatırlanırsa¹⁰⁶, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren adı geçen mukataayı işletenlerin bu işletmeden senede takriben 40-45.000 akçelik bir gelir bekle-

¹⁰⁴ MAD. 19322, s. 24 (934/1527–28).

¹⁰⁵ 167 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri (937/1530): Dizin ve Tıpkı Basım*, Defter-i Hâkâni Dizisi: IX, Ankara 2003, s. 85.

¹⁰⁶ Bkz.: not. 27.

dikleri düşünülebilir. Yukarıda verilen vergi ve damga mukataası rakamlarından hareketle 1530 yılında Selanik'te yaklaşık 90.000 pastav çuhanın üretildiği sonucu çıkarılabilir. Bu durumda esas sorun, bu dönemde bir pastav kumaşın metrik sistemde hangi miktara tekabül ettiğini bulmaktır.

Osmanlı araştırmalarında bir pastavın gerçek uzunluğunun hesaplanmasında temel alınan standart birim 50 arşın/zira, yani 32,500 metredir¹⁰⁷. İlk bakışta Selanik'te üretilen yünlü kumaşların bir pastavının uzunluğu olarak aynı rakamı kabul etmek mümkündür. Aslına bakılırsa, XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait kimi belgeler kentte imal edilen yünlülerin bir pastavının 50 zira tuttuğunu açık bir dille ifade etmektedir¹⁰⁸. Bu durumda yukarıdaki verileri esas almak suretiyle girilecek kaba bir hesap, 1530 senesi civarında Selanik'te üretilen ve damgalanan kumaş miktarını 2.925.000 metre gibi inanılmaz yüksek bir düzeye tırmandıracaktır. Braude ve Avitsur'un vardığı rakamlar ile biraz önce tespit ettiğimiz sayı arasındaki devasa farkın kaynağı, Selanik yünlü dokumacılığına dair bilgi veren belgelerde kastedilen pastav uzunluğunun XVI. yüzyılın ilk ve ikinci yarısı arasında geçirdiği değişim olabilir. Nitekim İnalçık 1505-06 yıllarına ait Akkerman gümrük defterine dayanarak bu tarihte adı geçen bölgeye getirilen yünlü kumaşların ölçülmesinde kullanılan 21 ziralık, yani 13,650 m.lik başka bir pastav türünden bahsetmektedir¹⁰⁹. Selanik çuhalarının aynı tarihte Kili'de ticari değişime konu olması iki bölge arasında varsayımsal bir bağlantı kurmayı kolaylaştırır¹¹⁰. Bu yeni pastav uzunluğu temel alınarak yapılan bir hesaplama ise, Sela-

¹⁰⁷ G. Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2003, s. 398. Farklı "zira" ölçüleri için bkz. W. Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", çev. A. Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990, s. 67-75.

¹⁰⁸ *MAD*. 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); *MAD*. 2775, s. 1153-54 (23 Şaban 973/15 Mart 1566); *KK*. 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573).

¹⁰⁹ Konunun layığıyla anlaşılabilmesi için İnalçık'ın *The Customs Register of Caffa*, s. 180; "The Question of the Closing of The Black Sea under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s. 430 ve "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XV, (1983), s. 327-28'deki tespitlerinin bir arada değerlendirilmesi gerekir.

¹¹⁰ Bkz.: dipnot. 30.

nik'teki kumaş üretimini yılda ortalama 1.250.000 metre olarak gösterir. Bu son değerler bile beklenenden daha yüksek bir seviyeyi temsil etmektedir. Ancak önceden de belirtildiği gibi, bu tür hesaplamaların oldukça oynak bir zeminde yapılabildiği ve şu an için üzerinde ittifak edilebilecek cinsten kesin bulguların oluşmadığı kabul edilmelidir.

Selanik Yünlü Dokumacılığının Gerilemesi: Yeni Bir Yaklaşım Önerisi

Selanik yünlü dokumacılığının ticarî önemini hangi tarihten itibaren kaybetmeye başladığı henüz bütünüyle açıklığa kavuşturulamamıştır. Bununla birlikte kent üretiminin XVI. yüzyılın sonlarına doğru varlığını iyice hissettiren fiyat hareketlerinden son derece olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Selanik'teki yünlü piyasasının XVI. yüzyılın sonlarında ciddi bir krize girdiği iddiasındaki söylem, başlıca iki ön kabule dayanır. Bunlardan ilki Levant ticaretine giren İngiltere ve Hollanda gibi denizci milletlerin geleneksel ticarî döngüye zarar verdikleri ve Osmanlı piyasasına yüklü miktarlarda ucuz kumaş sürdüklerine dair genel kabul gören açıklamadır. İkincisi ise, bu döneme ait Osmanlı belgelerinin kent dokumacılığını Osmanlı tarihçiliğinde uzun süre sağlam bir yer edinen *duraklama* paradigmasına uygun biçimde, fiyat dalgalanmaları, malî darboğazlar, dokumacıların kent dışına göçü, devlet siparişlerinin istenilen zamanda ve evsafa üretilmemesi gibi çalkantılı bir şekilde tasvir etmesidir.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kuzey yünlülerinin İtalyan ve Osmanlı pazarlarına giderek artan miktarlarda girmeye başladığı yadsınmaz bir gerçektir. Fakat Osmanlı pazarına sürülen bu yeni yünlülerin önemli bir kısmının, kendilerine yeni bir alan açmak yerine, İtalyan kumaşlarının Osmanlı piyasasından çekilmesiyle doğan boşluğu doldurdukları tahmin edilebilir¹¹¹. Nitekim Osmanlı iktisat tarihine ilişkin son araştırmalar, Osmanlı

¹¹¹ D. Sella, "The Rise and Fall of the Venetian Woollen Industry", *Crises and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. B. Pullan, London: Methuen, 1968, s. 117-119.

ekonomisinin XVI. yüzyılın sonunda geçirdiği bunalımdan sonra kısmi bir toparlanma sürecine girdiği yönünde bir anlayışın filizlenmesine imkân tanımıştır¹¹². Bu noktada, Selanik yünlü dokumacılığının geçirdiği tarihî evrimi, yukarıda değinilen iktisadî krizin içine yerleştirmek önem kazanmaktadır. Çünkü Selanik yünlülerinin ticarî önemini yitirışinde, Osmanlı pazarına giren Avrupa kökenli kumaşların yıkıcı etkisi başlıca sorumlu kabul edilmiştir. Bu yıkıcı etkinin temelde iki veçhesi olduğu ileri sürülmektedir. İlk olarak Osmanlı pazarında faaliyet gösteren yabancı tacirler, Osmanlı topraklarından bolca hammadde toplamak suretiyle hammadde fiyatlarında yerli zanaatkârlar aleyhine bir artışa neden olmaktadır. Öte yandan, bilhassa Levant Kumpanyası'nın izlediği bütüncül doğu ticaret politikası sayesinde Osmanlı limanlarına bolca ucuz İngiliz yünlü mamulleri yığması, Osmanlı iç pazarına yönelik üretim yapan yerli dokumacıların ürünlerini de düşük bir fiyat seviyesinde tutuyordu. Bu bağlamda yerli üreticiler, artan maliyeti fiyatlara yansıtamadıklarından dokumacılık sektöründeki kâr haddi, birçok dokumacının mesleğine devam etmesine imkân tanımayacak surette düşmüştü¹¹³. Braude, yukarıda tarif edilen *kıskaç etkisinin* yanı sıra, devletin Selanikli dokumacılardan talep ettiği senelik kumaşın miktarının artmasını da kent yünlülerinin ticarî önemini kaybetmesine yol açan hayafî etkenler arasında saymaktadır¹¹⁴.

¹¹² S. Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. H. İnalçık-D. Quataert, çev. A. Berktaş, S. Andıç, S. Alper, C: II, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 563-600. Hatta bu dönemde Osmanlı pazarına nüfuz etmeye başlayan yabancı tacirlerin, XIX. yüzyılın ortasına kadar hareket alanlarını genişletemedikleri düşünülmektedir: M. Çizakça, "Incorporation of the Middle East into the European World Economy", *Review*, VIII/3, (1985), s. 353-378.

¹¹³ Braude, "International Competition", s. 439-51. İngiliz kumaşlarının Levant iskelelerindeki başarısı hakkında bkz.: C. Wood, *A History of the Levant Company*, London: Frank Cass, 1964; T. Rapp, "The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution", *The Journal of Economic History*, 35, (1975), s. 499-525; E. Asthor, "Die Verbreitung des englischen Wolltuches in den Mittelmeerländern in Spätmittelalter", *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 71, (1984), s. 1-29.

¹¹⁴ Braude, "International Competition", s. 446.

Meseleye Selanik yünlü üretimi ile Osmanlı merkezî idaresi arasındaki özel ilişki zaviyesinden yaklaşıldığında tablo biraz daha ağırlaşır. Bu hususta sıklıkla tekrarlanan mühimme hükümlerinin yanı sıra¹¹⁵, XVII. yüzyılın başlarına ait çuha muhasebesi kayıtları, bu dönemde devletin yeniçeri çuhası tedarikinde ciddi aksamaların yaşandığını gösterir. Örneğin 1605–1608 yılları arasında tutulan muhasebe defterleri, bir yandan kendilerine kışlık kumaş dağıtılması gereken bazı şahsiyetlere istihkaklarının verilemediğini¹¹⁶, öte yandan yapılan harcamalar içinde merkezden yollanan nakit meblağ ile çevre bölgelerden toplanan mukataa gelirlerinin önceki devirlere kıyasla çok daha yüksek bir yekûna ulaştığını gözler önüne serer¹¹⁷. Üstelik yine aynı zaman diliminde, Osmanlı hazinesinin Selanikli yünlü kumaş üreticilerine ödeme yapmakta sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır¹¹⁸. Bu durum, aslına bakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve iktisadî tarihi hakkında bilinenlerle uyum içerisindedir. Fakat yine de, bu çalkantı ve aksaklıkların uzun vadeli etkileri gereğinden fazla abartılmış olabilir. Mesela ödemeler dengesinde yaşanan sıkıntının farkında olan Osmanlı bürokrasisinin en geç 1610 tarihinde bu konuda yeni bir düzenleme içine girdiği gözden kaçırılmamalıdır¹¹⁹.

Selanik yünlü imalatının genel başarısı değerlendirilirken üzerinde en çok durulan noktalardan biri, merkezî idare tarafından ısmarlanan yünlü ku-

¹¹⁵ *MAD.* 27, 275/655 (20 Zilkade 983/20 Şubat 1576); *KK.* 70, s. 494 ve 497 (21 Ramazan 1010/15 Mart 1602) ve s. 551 (9 Ramazan 1010/3 Mart 1602).

¹¹⁶ 1605–07 dönemlerinde dağıtılması gereken sırasıyla 929 ve 1370 kışlık çuha 1607–08 yılları arasında çuha emini olan Karaböcekzâde Mustafa Efendi tarafından tamamlanabilmişti. *MAD.* 7435, s. 5-6 (1017/1608-09).

¹¹⁷ *MAD.* 7632, s. 10 (1015/1606–07). 1606–09 tarihli çuha muhasebelerine göre Selanik'te devlet adına yünlü kumaş alımına kaynaklık eden mukataa gelirleri için bkz. *MAD.* 7632, s. 26-29 (1015/1606–07) ve *MAD.* 7435, s. 6-7, 18-19 (1017/1608–09). Ayrıca bkz.: Kolçak, *a.g.t.*, s. 98, Tablo IV.

¹¹⁸ 1605 tarihinde Selanik ve Çitroz tuzla hasılatından kentteki yünlü imalatçılarına geçen dönemlerden kalan borçlarına karşılık ödenen 47.517 akçelik meblağ için bkz.: *D. BŞM.* 124, s. 4 (24 Cemaziyelevvel 1014/7 Ekim 1605). 1606–07 çuha muhasebesi harcamaları arasında görülen 261.808 akçelik borç için bkz.: *MAD.* 7435, s. 19 (1015/1606–07).

¹¹⁹ *MAD.* 7632, s. 73 (1019/1610–11). Bu tarihten itibaren Osmanlı hükümeti Selanik'ten alınan çuhaların öngörülen toplam fiyatının karşılığı olarak 14.040.000 akçelik sabit bir cep bütçe tahsis etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz.: Kolçak, *a.g.t.*, s. 98-102.

maşların kalitesinde ve teslimat takviminde yaşanan olumsuzluklardır. Hâlbuki devletin senelik kumaş alımları ile Selanik yünlü piyasası arasındaki ilişki biçimini, ilkece Selanik yünlü dokumacılığının bütününe ilgilendiren bir durum olarak görmeyi gerektiren bir şey yoktur. Aksine devletin Selanik'ten istediği evsafa kumaş alamaması ve siparişlerin teslimatında gecikmelerin yaşanması basit bir açıklamayla, yünlü imalatçıların üretim önceliklerine serbest piyasayı gözeterek karar verdikleri anlamını taşıyabilir. Gerçekten de XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Selanik'te Dergâh-ı âlî ocakları için çuha hazırlatıldığı esnada *madrabaz*ların dokumacılara yeni siparişler vermesi devlet açısından rahatsızlık yaratmıştır¹²⁰. Hatta XVII. yüzyılda kent dokumacılarının dışarıdan siparişler alması, devlet siparişinin gecikmesinin başlıca nedeni olarak görüldüğünden açıkça bir suçlamanın konusu olmuştur¹²¹.

Burada Selanik yünlü dokumacılığının gerilemesi en azından iki farklı noktada yeni bir bakış açısıyla ele alınabilir. Başlangıç olarak, kent dokumacılığının XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden önce ciddi bir üretim kaybına uğramadığını ileri sürmek için yeterli sayıda karine bulunmaktadır. Örneğin XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Selanik'teki kumaşlar üzerinde gerçekleştirilen çırpma işlemlerinde bir önceki yüzyılın ortasına kıyasla görece bir ilerleme kaydedilmişti. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse, XVI. yüzyılda ham halde iken 80 zira gelen bir çuha pastavı, değirmenlerde görüldüğü tamamlayıcı işlemlerden sonra 50 ziraya inmekteydi¹²². XVII. yüzyılın başında ise, kaynatılmadan önce 130 zira gelen bir pastav çuhanın kazandan çıkarıldığında 65 ziraya kadar çektiği bilinmektedir¹²³. Üstelik başlangıçta kazanların yetersizliğinden ötürü kumaşların kaynatılması sürecinde sorunlar

¹²⁰ *MAD.* 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); *KK.* 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573).

¹²¹ *MAD.* 9825, s. 88 (17 Cemaziyevvel 1029/20 Nisan 1620).

¹²² *MAD.* 2775, s. 1149 (2 Şaban 973/22 Şubat 1566); *MAD.* 2775, s. 1153-1154 (23 Şaban 973/15 Mart 1566); *KK.* 67, s. 1222-1223 (29 Zilkade 980/2 Nisan 1573).

¹²³ *MD.* 79, 410/1026 (18 Ramazan 1019/4 Aralık 1610); *MAD.* 9825, s. 88 (17 Cemaziyevvel 1029/20 Nisan 1620).

yaşanırken, ilerleyen tarihlerde daha uzun çuha pastavları sorunsuzca çırpma işlemine tabi tutulabilmiştir¹²⁴.

1619 tarihinde bir grup yahudi yün tacirinin Sofya’da uzun süredir ticarî faaliyetlerde bulunan Dubrovnik kolonisinin elindeki altı aylık yapağıyı, Selanik’teki üretime lazım olduğu gerekçesiyle almaları, yerel tacirlerin bölgedeki ağırlığını gözler önüne sermektedir. Durumu İstanbul’a bildiren Dubrovnik elçisinin ifadesine göre, bu uygulama yüzünden yaklaşık 100 hanelik ticaret kolonisinden geriye neredeyse kimse kalmamıştır¹²⁵. Bölgenin mevsimlik yünü toplayan bu tacirlerin, Selanik’te kendi adlarına kumaş dokutarak bunları pazarlayan girişimcilerle aynı kişiler oldukları düşünülebilir. Kentteki yünlü kumaş üretiminin XVII. yüzyılın başlarında hâlâ önemli bir yere sahip olduğu çağdaş yabancı gözlemciler tarafından da fark edilmiştir¹²⁶.

Selanik’te yürütülen yünlü dokumacılık faaliyetlerinin XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başındaki ticarî konumunu tespit etmede, bir kez daha *resm-i tamga-yı çukahâ-yı Selanik* mukataasına ait kayıtlara başvurulabilir. Her ne kadar 1014/1605 senesinden sonra bu işletmeye dair müstakil verilere ulaşmak mümkün değilse de, bu tarihe gelinceye kadar mukataa rakamlarından tutarlı bir eğri çizebilmek olanaklıdır. Selanik damga mukataasının hangi tarihlerde hangi mültezimler tarafından hangi değerler üzerinden üstlenildiğini sergileyecek böylesi bir eğri, bu mukataanın XVII. yüzyılın ilk on yılına kadar istikrarlı bir biçimde değer kazandığını gösterecektir¹²⁷. Oy-

¹²⁴ Bu gelişme, aba ve kebe gibi kalın yünlü türlerinin aksine ince bir dokumaya sahip olan Selanik çuhaları için oldukça önemlidir.

¹²⁵ *MAD*. 6004, s. 62 (Evail-i Şaban 1028/14-23 Temmuz 1619).

¹²⁶ Uluslararası ticaret çalışmalarının öncülerinden olan ve Osmanlı iskelerinde uzun yıllar geçiren Lewis Roberts’ın gözlemlerine göre, 1638’den bir müddet önce Selanik’teki üretim, hâlâ İngiliz *kerseylerinin* önünü tıkayabilecek kadar güçlüydü. L. Roberts, *The Merchants Mapp of Commerce; wherein the Vniverselle Manner and Matter of Trade is compendiously handled*, London, 1638, Ch. CCXLVI, s. 181’den naklen Braude, “The Rise and Fall”, s. 234-35.

¹²⁷ Bu durumun tek istisnası 1581 tarihli bir kayıttır. *MAD*. 15988, s. 3-4 (989/1581). Krş.: S. Faroqi, “Trade and Revenue Collection in Later Sixteenth-Century Salonica”, *The*

saki Çizakça'nın Bursa'da ipekli imalatı ile ilgili mukataalar üzerinde gerçekleştirdiği benzer uygulamalar XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren burada bir gerilemenin izlerini tespit etmiştir¹²⁸.

İkinci olarak Selanikli dokumacıların bir kısmının, kentte değişen üretim koşulları karşısında göç ederek mesleklerini farklı yerlerde sürdürmeye başlamaları yeni bir yaklaşımla yorumlanabilir. Selanik'ten ayrılan dokumacıların kent ekonomisine ne çapta bir zarar verdiklerini belirleyebilmek güçtür. Fakat bu tür göç hareketlerinin kitlesel bir hal almasının 1610lu yıllardan önce olmadığını altını çizmek gerekir. Ayrıca bu dönemde Selanik kaynaklı dokumacı göçü, çoğunlukla Karaferye, Siroz, Üsküp ve Manastır gibi Balkanlar'daki yakın yerleşimlerle sınırlı kalmıştır¹²⁹. Bu durumun en dikkat çekici istisnası, Selanik'ten ayrılan yahudi dokumacıların Manisa'da yeni bir yönlü imalatı merkezi oluşturma girişiminde bulunmalarındır¹³⁰. Bu son örnekten hareketle Selanik yönlü dokumacılığının, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çevre bölgelerde palazlanan kumaş üretim merkezlerine önemli bir katkı sağladığı iddia edilebilir.

Ottomans and the Sea, ed. K. Fleet, Cambridge-Roma: The Skilliter Centre for Ottoman Studies, 2001, s. 107. Kent dokumacılığının tarihi seyrini daha iyi kavrayabilmek bakımından, Selanik damga mukataasına ait kayıtları esas alan bir çalışma büyük bir boşluğu doldurabilir.

¹²⁸ M. Çizakça, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650", *The Journal of Economic History*, XL/3, (1980), s. 533-550.

¹²⁹ *MAD*. 9825, s. 88 (17 Cemaziyevvel 1029/20 Nisan 1620). Selanikli Yahudi dokumacıların Manastır'a yerleşmeleri hakkında bkz.: E. B. Sternberg, "The Rise and Decline of the Sephardi Communities in the Levant -The Economic Aspects", ed. R. Barnett-W. Schwab, *The Sephardi Heritage II: The Western Sephardim*, London: Gibraltar Books, 1989, s. 310.

¹³⁰ *MD*. 79, 2/4 (18 Zilhicce 1018/13 Mart 1610); *MD*. 80, 406/980 (9 Muharrem 1024/8 Şubat 1615). Bu belgeler F. M. Emecen tarafından Selanikli Yahudi dokumacıların Manisa'ya göçünü incelediği makalesinde çeviriyazıyla yayımlanmıştır ("Selanik'ten Manisa'ya", s. 139-140). İzmir ve Manisa'ya göç eden Selanikli dokumacılar hakkında ayrıca bkz.: aynı yazar, *Umutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997, s. 37, 80; D. Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. A. Anadol, N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 73-75.

Selanik yünlü dokumacılığının gerilemesine dair bugüne değin varılan tespitler, genellikle Avrupa rekabeti karşısında çözülen yerli bir sanayi benzetmesiyle dile getirilmiştir. Buna karşın Selanik yünlülerinin ticarî getirisini kaybetmesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni gelişen yünlü merkezlerinin etkisi bugüne değin neredeyse hiç incelenmemiştir. Bu bağlamda Selanik'e yakınlığıyla dikkat çeken birçok Bulgar kent ve kasabasının XIX. yüzyılın ortalarına kadar üretim hacimlerini arttırmaya devam etmeleri önemli bir göstergedir¹³¹. Üstelik XVII. yüzyılın başlarında kentten ayrılan dokumacıların katılımıyla Karaferye'de, Selanik'e rakip bir velençe üretim merkezi kurulması bölgedeki dengeleri – geçici bir süreliğine de olsa – köklü biçimde sarsmış görünmektedir¹³². Bu nispeten iyi bilinen iki örnek dışında, XVI. yüzyılın sonunda Edirne'deki yünlü imalatının gerçekleştirdiği atılım bilhassa araştırılmaya değer. Burada 995/1587 tarihinde kurulan damga mukataası, kentte bir süredir herhangi bir vergilendirmeye tabi olmaksızın üretilen velençe, çuha ve nihâlî gibi yünlü kumaşların Osmanlı hazinesi adına damgalanması amacını taşır¹³³. Nitekim bu mukataanın teşekkülünden önce Edirne civarında çuha değirmenlerinin sayısının arttığına dair haberler Osmanlı başkentine ulaşmıştır¹³⁴. Edirne'deki kumaş imalatının tarihî gelişimi hakkında bilinenler şu an için son derece kısıtlı olmakla birlikte¹³⁵, kentte dokunan kumaş türleri Edirne yünlü dokumacılığının Selanik'e çok şey borçlu ol-

¹³¹ N. Todorov, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişmeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXVII/1-2, (1967-1968), s. 1-36.

¹³² Gara'nın, Karaferye şer'iyye sicillerinden çıkardığı rakamlara göre kasabada üretilen velençelerin damgalanmasından hâsıl olan vergi gelirleri sırasıyla 1613'te 5000; 1619'da 3000; 1640'ta 4000 ve 1645'te 3500 akçe olmuştur. Gara, *a.g.m.*, s. 147-148, not 41 ve s. 149, not 64. Selanik'ten Karaferye'ye yönelik dokumacı göçü hakkında ayrıca bkz.: BOA, *MAD*. 89, 68/173 (Gurre-i Safer 1053/21 Nisan 1643).

¹³³ BOA, *D. İSM*. 1/27 ve 1/28 (995/1587).

¹³⁴ BOA, *MD*. 58, 352/901 (8 Şevval 993/3 Ekim 1585). Belgenin bir değerlendirmesi için bkz.: S. Faroqhi, "Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade (1560-1650)", *Osmanlı Araştırmaları*, I, (1980), s. 63.

¹³⁵ Edirne *resm-i damga* mukataası eminliğine 16 Receb 1001/18 Nisan 1593 tarihinde Ahmed b. Hüsvrev yerine Mehmed b. Abdullah getirilmiştir. BOA, *D. İSM*. 25367, s. 30.

duğunu düşündürmektedir¹³⁶. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak ve yünlü merkezlerinin üretim kapasitelerini birbirleriyle olan karşılıklı ilişkileri bağlamında ele almak, Osmanlı dokumacılık tarihini araştıranlar açısından yeni açılımlar sağlayabilir.

¹³⁶ Keza Rodos'ta da Selanikli zanaatkarların yardımıyla bazı dokuma tezgahları tesis edilmişti. Stenberg, *a.g.m.*, s. 360.